

آنچه گفتم جملگی احوال توست

درآمدی بر بررسی مفاهیم روانشناختی در آثار مولوی

دکتر احمد کتابی

به پیوست نوشتار

« بررسی نظریه بازتاب در مثنوی »

به قلم: دکتر ایرج شهبازی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، ۱۳۹۴

سرشناسه: کتابی، احمد، ۱۳۱۹ -
عنوان و نام پدیدآور: آنچه گفتم جملگی احوال توست : درآمدی بر بررسی مفاهیم روانشناختی در آثار مولوی
وضعیت ویراست: ویراست ۲
مشخصات نشر: تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری: ۲۰۵ ص.
شابک: 978-964-426-478-8
وضعیت فهرست نویسی: فیبای مختصر
یادداشت: فهرست نویسی کامل این اثر در نشانی: <http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است.
یادداشت: چاپ دوم.
یادداشت: کتابنامه.
یادداشت: نمایه.
عنوان دیگر: درآمدی بر بررسی مفاهیم روانشناختی در آثار مولوی.
شماره ثبت کتابخانه ملی: ۳۷۸۸۶۴۱

آنچه گفتم جملگی احوال توست درآمدی بر بررسی مفاهیم روانشناختی در آثار مولوی

به پیوست نوشتار: «بررسی نظریه بازتاب در مثنوی» بقلم دکتر ایرج شهبازی
مؤلف: دکتر احمد صابی
ویراستار: مهدی مدائنی
ناشر: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیر نشر: ناصر زعفرانچی
حروف نگار و صفحه آرا: زینب جهانیان
آماده سازی فنی: عرفان بهار دوست
اجرای روی جلد: فرزانه صادقیان
ناظر چاپ: مجید اسماعیلی زارع
چاپ اول: ۱۳۸۹، چاپ دوم: ۱۳۹۴
تیراژ: ۵۰۰ نسخه
چاپ و صحافی: الغدیر
ردیف انتشار: ۹۴-۱

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

ISBN 978-964-426-478-8

شابک ۸ ۴۷۸-۴۲۶-۹۶۴-۹۷۸

نشانی: تهران، صندوق پستی: ۱۴۱۵۵-۶۴۱۹، تلفن: ۸۸۰۴۶۸۹۱-۳، فاکس: ۸۸۰۳۶۳۱۷

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه چاپ دوم
۱۳	مقدمه چاپ اول
۱۷	بخش یک: بررسی برخی مفاهیم روانشناختی در آثار مولانا
۱۹	۱- فرافکنی
۱۹	۱-۱- تعریف و توضیح ادبیات
۲۱	۱-۲- شواهد در آثار مولوی
۲۲	۱-۲-۱- شواهد منشور
۲۳	۱-۲-۲- شواهد منظوم
۲۳	حکایت شیرومکر خرگوش (نخجیان)
۲۹	ماجرای منازعه چهار نمازگزار هندو
۳۰	حکایت هندوی سیاه چهره و آینه
۳۲	مناظره معاویه با ابلیس
۳۴	حکایت عجزه و گلگونه و مقصر شناختن ابلیس
۳۷	اذعان آدم به گناهکاری و لجاجت شیطان در انکار آن
۳۸	نهی نسبت دادن قصورها و تقصیرها به قضا و قدر و جبر
۳۸	ماجرای حسادت امیران دربار غزنوی به ایاز
۳۹	مقدر دانستن کفر گونه‌ای فرافکنی است
۴۰	شواهد دیگر
۴۰	ماجرای مواجهه پیامبر (ص) با ابوجهل
۴۱	بازتاب احوال درون بر جهان بیرون
۴۲	اختلاف حالات، اختلاف برداشت‌ها
۴۲	ماجرای طوطی و بقال
۴۳	حضرت یعقوب (ع) و برادران یوسف
۴۴	تمثیل‌هایی دیگر

- روشنایی گریزی خفاش و محرومیت قهری او..... ۴۵
- فرافکنی و دشواری فرار از خوشتن..... ۴۶
- شواهد پراکنده..... ۴۷
- در مثنوی..... ۴۷
- در رباعیات..... ۵۱
- در دیوان کبیر (شمس)..... ۵۲
- ۲- توجیه (دلیل تراشی)..... ۵۴
- ۱-۲-۱- ردیف و توضیح اصطلاح..... ۵۴
- ۲-۲-۱- شواهد در آثار مولوی..... ۵۵
- ۱-۲-۲- داستان گریختن دزد از دست صاحب‌خانه بر اثر سر و صدای همدست دزد و فریکاری او ۵۵
- ۱-۲-۲-۱- ماجرا: رد خرما و دلیل تراشی او در نزد صاحب باغ..... ۵۶
- ۱-۲-۲-۲- ماجرا: زنی که دزد و شخته..... ۵۷
- ۱-۲-۲-۳- سوره هم: بارة هفت‌القلم..... ۵۷
- ۳- ضمیر ناخودآگاه..... ۶۰
- ۱-۳-۱- تعریف و توضیح اصطلاح..... ۶۰
- ۲-۳-۱- شواهد در آثار مولانا..... ۶۱
- ۴- اجزای متشکله روان: نهاد، خود، و فراخود..... ۶۳
- ۱-۴-۱- توضیح مفاهیم..... ۶۳
- ۲-۴-۱- شواهد در آثار مولوی..... ۶۴
- ۵- کشاکش بین اجزای شخصیت انسان..... ۶۸
- ۱-۵-۱- توضیح مفهوم..... ۶۸
- ۲-۵-۱- شواهد در آثار مولوی..... ۶۹
- تعارض عقل و نفس..... ۶۹
- تضاد عقل و شهوت و عقل و وهم..... ۷۱
- تعارض جان و تن..... ۷۱
- تضاد وجه حیوانی و وجه رحمانی انسان..... ۷۱
- تعارض طبع و عقل..... ۷۲
- تقابل فرشته‌خویی و حیوان صفتی در انسان..... ۷۲
- تنازع ظاهر و باطن انسان..... ۷۲
- تقابل عقل و فرشته با نفس و شیطان..... ۷۳
- ۶- والایش (تصعید)..... ۷۵

۶-۱- تعریف و توضیح اصطلاح.....	۷۵
۶-۲- شواهد در آثار مولوی.....	۷۶
حکایت اسب سرکش و واپس‌رو.....	۷۶
شواهد دیگر.....	۷۷
۷- روانکاوی.....	۸۰
۷-۱- تعریف و توضیح اصطلاح.....	۸۰
۷-۲- شواهد در آثار مولوی.....	۸۱
۷-۲-۱- حکایت عاشق شدن پادشاهی بر کنیزکی و خریدن کنیزک.....	۸۱
منشأ ای بی‌اری‌ها.....	۸۴
در بی‌اریت معشوق.....	۸۵
پادشاه خواسته حکم را بر آورده می‌کند.....	۸۵
عقده‌های روانی.....	۸۵
حل معما.....	۸۷
۷-۲-۲- حکایت «غلام هدو که به خاندزاده خود پنهان هوا آورده بود».....	۸۸
۸- خود فریبی.....	۸۹
۸-۱- تعریف و توضیح اصطلاح.....	۸۹
۸-۲- شواهد در آثار مولوی.....	۸۹
۸-۲-۱- حکایت روزه‌گیری که طلوع فجر را انکار می‌کند.....	۹۰
۸-۲-۲- نوسان بین جبر و اختیار بر حسب اقتضای مفعول.....	۹۰
۸-۲-۳- حکایت مخنث و پرسیدن لوطی از او... کی این جنس را بر چیست؟.....	۹۱
۹- تعبیر رؤیا.....	۹۲
۹-۱- تعریف و توضیح اصطلاح.....	۹۲
۹-۲- شواهد در آثار مولوی.....	۹۳
۱۰- تلقین.....	۹۵
۱۰-۱- تعریف و توضیح اصطلاح.....	۹۵
۱۰-۲- شواهد در آثار مولوی.....	۹۵
«مثال رنجور شدن آدمی به وهم... و حکایت معلم».....	۹۵
«رنجور شدن استاد به وهم».....	۹۷
«ضرورت ایجاد انگیزه برای تعلیم» از نظر مولوی.....	۱۰۰
۱۱- انحرافات جنسی.....	۱۰۱
۱۱-۱- انحراف (شهوت) نظر بازی جنسی (چشم‌چرانی).....	۱۰۱

- ۱۰۱-۱-۱-۱- تعریف و توضیح اصطلاح..... ۱۰۱
- ۱۰۲-۱-۱-۲- شواهد در آثار مولوی..... ۱۰۲
- ۱۰۲-۱-۱-۳- «حکایت در بیان توبه نصح...»..... ۱۰۲
- ۱۰۵-۱-۱-۲- انحراف جنسی عورت نمائی..... ۱۰۵
- ۱۰۵-۱-۲-۱- تعریف و توضیح اصطلاح..... ۱۰۵
- ۱۰۵-۱-۲-۲- شواهد در آثار مولوی..... ۱۰۵
- ۱۰۶-۱-۱-۳- انحراف جنسی مقاربت جویی با حیوان..... ۱۰۶
- ۱۰۶-۱-۳-۱- تعریف و توضیح اصطلاح..... ۱۰۶
- ۱۰۷-۱-۳-۲- شواهد در آثار مولوی..... ۱۰۷
- ۱۰۹-۱-۳-۳- بی‌نوشت‌های بخش یکم..... ۱۰۹

- بخش دوم: مفاهیم «نفس اماره»، «نفس لوّامه» و «نفس مطمئنّه» در آثار مولوی..... ۱۲۹
- درآمد..... ۱۳۱
- ۱- تعریف و توضیح اصطلاحات..... ۱۳۱
- ۱-۱-۱- نفس اماره..... ۱۳۱
- ۱-۱-۲- نفس لوّامه..... ۱۳۲
- ۱-۱-۳- نفس مطمئنّه..... ۱۳۳
- ۲- شواهد در آثار مولوی..... ۱۳۴
- ۱-۲-۱- نفس اماره در آثار مولوی..... ۱۳۴
- ۱-۲-۱-۱- نفس اماره در مثنوی معنوی..... ۱۳۴
- مطلق نفس..... ۱۳۴
- ترکیبات اضافه‌ای..... ۱۳۴
- ترکیبات وصفی..... ۱۳۵
- تعبیرات ایمانی و کنایی از نفس اماره..... ۱۳۶
- تمثیل‌ها و تشبیه‌های مربوط به نفس..... ۱۳۷
- تشبیه نفس به اژدهای افسرده..... ۱۳۷
- تشبیه نفس به مادر بدکار..... ۱۴۰
- تشبیه نفس به دوزخ..... ۱۴۱
- تشبیه نفس به جادوگر و ساحر..... ۱۴۲
- تشبیه نفس به بت و بت تراش..... ۱۴۲
- تشبیه نفس به دزد..... ۱۴۳

۱۴۳.....	تشبیه نفس به شیطان.....
۱۴۴.....	تشبیه نفس به خزان.....
۱۴۴.....	تشبیه نفس به اسب توسن و واپس رو.....
۱۴۴.....	تشبیه نفس به خرگوش.....
۱۴۴.....	تشبیه نفس به خر نر.....
۱۴۵.....	تشبیه نفس به سوسمار (مارمولک صحرایی).....
۱۴۵.....	تشبیه نفس به خارپشت.....
۱۴۶.....	تشبیه نفس به زاغ.....
۱۴۶.....	- ترفندها، خصایص نفس اماره.....
۱۴۶.....	حکایت و مکاری.....
۱۴۷.....	نیرنگ بازی و فیکاری نفس در لباس ظاهر الصلاحی.....
۱۵۰.....	سفسطه گری و غلط اندازی.....
۱۵۱.....	وعده دهی و عهد شکنی دامن.....
۱۵۱.....	قدرت یابی تدریجی و وزافون.....
۱۵۱.....	تغییر احوال و دمدمی مزاج.....
۱۵۱.....	۲-۱-۲- نفس اماره در دیوان کبیر شمس.....
۱۵۳.....	تعبیرات ایمانی و کنایی از نفس اماره.....
۱۵۴.....	۲-۲- نفس لوازمه در آثار مولوی.....
۱۵۴.....	حکایت ایاز و سعایت دشمنانش.....
۱۵۶.....	۲-۳- نفس مطمئنه در آثار مولوی.....
۱۵۸.....	پی نوشت های بخش دوم.....
۱۶۴.....	منابع و مراجع.....
۱۶۹.....	بررسی نظریه بازتاب در مثنوی (از دکتر ایرج شهبازی).....
۱۹۹.....	نمایه.....

مقدمه چاپ دوم

اکنون که در پرتو مهرورزی‌ها و تشویق‌های بزرگوارانه مولوی دوستان و مثنوی پژوهان و با بذلِ همت و عنایت مسئولان محترم انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، فرصت تجدید چاپ این اثر قابل‌فراهم آمده است، تذکر نکاتی را ضروری می‌داند:

۱. همان‌گونه که در مقدمه چاپ اول این کتاب اشارت رفت، در بین اندیشمندان و سخنوران ایران‌زمین کمتر کسی را می‌توان یافت که همانند مولانا جلال‌الدین محمد مولوی به جنبه‌های روانشناختی رفتار انسان توجه کرده و به کشف و تحلیل پیچیدگی‌ها و تعارض‌های روحی آدمی و راهیابی به خفایا و زوایای در یک و ناشناخته شخصیت وی توفیق یافته باشد. از این‌رو، شگفت نیست که مولانا را، از بعضی جهت، بازیگموند فروید Sigmund Freud - روان‌شناس و روان‌پزشک نامدار اطریشی - قابل‌قیاس بدانیم؛ با این تفاوت که بین این دو حدود ۶۵۰ سال فاصله وجود دارد.

با توجه به آنچه گفته شد، تألیف رساله مختصر «آنچه گفتم جماعتی، احوال دوست...» را باید تنها به منزله گام نخست در طریقی سخت و طولانی شناخت جنبه‌های روانشناختی آثار مولانا تلقی کرد. از این‌رو، اگر مشمول یاری‌ها و رهنمودهای صاحب‌نظران مجاری‌شناس، با همکاری و هم‌اندیشی روان‌شناسان، قرار نگیرد راه به‌جایی نتواند بُرد.

۲. این چاپ، صرف‌نظر از اصلاحات و الحاقات چندی که از جانب نگارنده در آن صورت گرفته، واجد امتیازی استثنایی است و آن مشتمل بودن بر پیوست بس عالمانه‌ایست که ادیب ارجمند و مولوی‌شناس گرانقدر، دکتر ایرج شهبازی، تحت عنوان «بررسی نظریه بازتاب در مثنوی»

نگاشته و کریمانه اجازه انتشار آن را، قبل از اینکه در جایی به چاپ رسیده باشد، به بنده کمترین اعطاء فرموده‌اند - کاری که از کمتر نویسنده یا پژوهنده‌ای سراغ داریم.*

بخش عمده پیوست مزبور به موضوع «فراق‌کنی» که از مباحث اصلی کتاب حاضر است اختصاص یافته و ضمن آن، نویسنده، با دقت و وسواس علمی شایان تحسینی، جهات و جوانب گوناگون مکانیسم «فراق‌کنی» (و یا به تعبیر ایشان «بازتاب») را از دیدگاه مولانا بررسی کرده و ضمناً مباحث و نکاتی را هم، که از نظر راقم این سطور مغفول مانده است ملحوظ داشته و در یک کلام به این اثر ناقابل، حُسن ختام بخشیده‌اند.

ضمن رزوی طول عمر و شادکامی و بهروزی برای این پژوهشگر کم نظیر، مراتب سپاس‌زار صمیمانه خود را به محضرشان تقدیم می‌دارم و امیدوارم که سالیانی دراز، به یاری قلم توانا و بان ثباتی خود علاقمندان به فرهنگ و ادب پر بار ایران زمین و به‌ویژه شیفتگان مکتب مولانا را، از آمیخته‌های، ارجمند انسانی و اخلاقی‌شان بهره‌مند سازند.

در پایان، دیگر بایستی تنها به‌سوی همه مولوی‌شناسان و مثنوی‌پژوهان عزیز دراز می‌کنم و صادقانه از حضورشان استعاضای کنم، با ارائه رهنمودهای ارزنده و نقدهای سازنده خود، به رفع خطاها و نارسایی‌های این وجیزه بسندت نمایند.**

احمد کتابی - فروردین ۱۳۹۴

* ناگفته نماند که نامبرده، ضمن یادداشت پیوست مقاله مزبور، نگارنده را مخیر کرده بود که از نوشته ایشان، به هر ترتیبی که مایلیم استفاده کنم. با وجود این، دور از انصاف و ادب دانستم که مندرجات مقاله پر بار ایشان را، به شیوه متداول ارجاع‌دهی امروز، ضمن صفحات کتاب توزیع و درج کنم چرا که در این صورت، نوشته ایشان، در واقع، مُثله می‌شد و خوانندگان ارجمند از فیض مطالعه متن مقاله - با ساختار و شیوه بیان ویژه آن - محروم می‌شدند. با توجه به ملاحظه مذکور، به خود اجازه کمترین دخل و تصرفی را در نوشته مزبور - حتی در حد تغییر یک ویرگول - ندادم.

** سپاسگزاری از خانم‌ها زینب جهان‌بان کفّاش و فرزانه صادقیان که به ترتیب در صفحه‌آرایی و اجرای جلد چاپ دوم کتاب نهایت دقت و عنایت را مبذول داشته‌اند، و نیز آقایان عرفان بهار دوست و مجید اسماعیلی زارع برای بنده فرض است.

مقدمه چاپ اول

در میان سخنوران و اندیشمندان بزرگ ایران زمین، کمتر کسی را می‌توان یافت که همانند مولانا جلال‌الدین محیی‌الدین بنوری، جنبه‌های روانشناختی رفتار انسان توجه کرده باشد؛ تا آن‌جا که در جای‌جای آثار منشوریه مفهوم «هویزه» در مثنوی معنوی، تحلیل‌های عمیق روانشناسی و حتی برخی از مسائل و مفاهیم تربیتی این دانش‌نظیر فرافکنی، توجیه (دلیل‌تراشی)، خودفریبی، ناخودآگاهی، تقابل بخش‌های مختلف شخصیت، والایش (تصعید)، تعبیر رؤیا و غیره مشاهده می‌شود.^۲

در این میان، آن‌چه به‌خصوص معرف نبوغ استثنائی و شایان تحسین این متفکر سترگ است، ژرف‌نگری و نازک‌اندیشی او در بررسی و تبیین پیچیدگی‌ها و تضادهای روح آدمی و سخت‌کوشی شگفت‌انگیز وی برای راهیابی به خفایا و زوایای تاریک شخصیت انسان است. از این‌رو، مبالغه نیست اگر مولانا را یکی از پیشگامان «روانکاوی» به مفهوم اعم کلمه، تلقی کنیم.

کتاب حاضر در دو بخش (گفتار) فراهم آمده است:

در بخش نخست انعکاس یازده موضوع یا مفهوم جدید روانشناختی در آثار مولانا، به ویژه در تمثیل‌های نمادین او در مثنوی، ردیابی و بررسی شده است. به این ترتیب که نخست با مراجعه به‌مثنوی مؤلف روانشناسی و روانپزشکی تعریف یا توضیحی اجمالی از موضوعات و مفاهیم مورد

۱. Psychologic

۲. بدیهی است که نگارنده هرگز مدعی مطابقت تام و تمام اندیشه‌های روانشناختی مولوی با مفاهیم روانشناسی نوین نیست؛ بلکه خداکثر، قائل به وجود قرابت‌ها و مشابهت‌هایی بین آنهاست. کمالین که وجود تفاوت‌ها و وجوه افتراق بعضاً اساسی را بین آنها مسلم و قدر متیقن می‌داند.

بررسی ارائه و سپس به استناد شواهد برگرفته از آثار مولانا، از طریق تطبیق و مقایسه، به بررسی وجوه تشابه و اشتراک (و احیاناً وجوه افتراق) آنها پرداخته شده است.

در بخش دوم، مفاهیم «نفسِ آماره»، «نفسِ لواحه» و «نفسِ مطمئه» که از مفهوم‌های بسیار مشهور و رایج در حوزه‌های اخلاق، عرفان و معرفه‌النفس اسلامی است، با مفاهیم «نهاد»، «خود» و «فراخود» در روانشناسی جدید مقایسه و تطبیق شده و سپس به ردیابی آنها در آثار مولانا پرداخته شده است.

شایان ذکر است که دو بخش مذکور در اصل، به صورت دو مقاله مستقل تنظیم شده بود که به مناسبت سال مولانا (۲۰۰۷ میلادی/۱۳۸۵-۱۳۸۶ خورشیدی) در دو ویژه‌نامه^۱ چاپ و منتشر شد و اکنون^۲ بسط بیشتر و الحاق حواشی و ضمایم جدید و ویرایشی نو تقدیم محضر شیفتگان مولانا می‌شود.

بی‌گمان، بحث درباره‌ی مفاهیم روانشناختی اندیشه‌های مولانا تازگی ندارد و پیش از این، صاحب‌نظران و پژوهندگانی جنبه تلاش‌های ارزنده‌ای در این زمینه دست یازیده‌اند که در صدر آنها باید از جامعه‌شناس و روانشناس سرشناس^۳ و نویسنده و مترجم توانا، شادروان دکتر امیرحسین آریانپور یاد کرد. این استاد گرانقدر با تالیف کتاب «نمات»^۴ «فرویدیسم با اشاراتی به ادبیات و عرفان»^۵ راهگشای مطالعات تطبیقی روانشناسی در ایران و ردیابی مفاهیم روانشناسی نوین در آثار ادبی فارسی بوده است و حقی عظیم بر گردن همه پژوهشگران این عرصه به ویژه راقم این سطور که ضمناً افتخار شاگردی ایشان را واجد بوده - داشته است و دارد.

نگارنده، برآستی بر این باور است که آنچه در این رساله مختصر آمده چنان‌که از عنوان آن هم بر می‌آید، تنها به منزله شروع کار و قدم اول در این تلاش و راه‌شوال است و بنابراین، نیازمند تکمیل و اصلاحات بنیادی و جرح و تعدیل‌های اساسی است. بر صاحب‌نظران ارجمند به‌ویژه مولوی‌پژوهان و روانشناسان علاقه‌مند به مولوی است که با نظر خطاپوش خود، بر نقایص

۱. به ترتیب فصلنامه فرهنگ، ویژه مولانا جلال‌الدین بلخی، شماره پیاپی ۶۳-۶۴، پاییز و زمستان ۱۳۸۶، از انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی و فصلنامه آینه میراث، ویژه مولانا جلال‌الدین محمد، شماره پیاپی ۳۸، پاییز ۱۳۸۶، از انتشارات مرکز پژوهشی میراث مکتوب.

۲. این کتاب، بدون کمترین مبالغه، بعد از گذشت حدود ۶۰ سال، هنوز جامع‌ترین، موثق‌ترین و مستندترین کتاب در زمینه معرفی و شناخت اندیشه‌ها و نوآوری‌های فروید و ردیابی آنها در فرهنگ و شعر و ادب فارسی به شمار می‌رود.

متعذر این وجیزه قلم عفو کشند و با تذکر کمبودها و لغزش‌ها و ارائه رهنمودهای سازنده خود، این بنده را در جهت رفع نقص و تکمیل این پژوهش و نیز گسترش دامنه آن به سایر مفاهیم روانشناختی اندیشه‌های مولانا، برای چاپ‌های بعد، یاری فرمایند.

در پایان، بر خود فرض می‌داند مراتب سپاسگزاری قلبی خود را از رهنمودهای ارزنده استادان گرانقدر و همکاران ارجمند، به ویژه استادان گرانقدر جنابان آقایان احمد سمیعی گیلانی و دکتر تقی پورنامداریان و دکتر سید حمید طبیبیان و دکتر احمد صفارمقدم و دکتر علیرضا منجمی و دکتر علیرضا شعبانلو و سرکار خانم دکتر بتول واعظ تقدیم محضرشان کند. هم‌چنین از اعضای محترم شورای انتشارات پژوهشگاه و نیز جناب آقای ناصر زعفرانچی مدیر فرهیخته انتشارات پژوهشگاه، در تمهید اسباب چاپ این کتاب و فراهم آوردن مقدمات آن بذل عنایت فرموده و نیز جناب آقای مهدی مدائنی - ویراستار فاضل و توانای کتاب - که نهایت دقت و دلسوزی را در ویرایش کتاب مبذول داشته و بالاخره جناب آقای علیرضا ایرانی گلشن که زحمت حروفچینی آن را متقبل شدند و سرکار خانم فرانیه صادقیان و جناب آقای امیر خرم که در واریسی نهایی صفحه آرایی کتاب، کمال محبت را مبذول داشتند، صمیمانه تشکر می‌کند.

احمد کتابی - مرداد ماه ۱۳۸۹